

חסן ח'דר

חרדת זהות

.1

ביום שנכנסתי לכיתה הראשונה של בית הספר התיכון זכיתי בהתנסות שימים רבים לא ימחו את זכרה, הודות למהפכת ההורמונים בדם והחשיבות הקיומית שתמימות ראשיתם של החיים מאצילה על התנסויות רגשיות. קשה לחזור על כך. במעט כישרון, ועם הרבה מזל טוב, גיליתי אז שאחד מחברי לכיתה הוא קרוב משפחה של הבת אליה יצא לבי. דבר זה, בזמנו, דרש מאמצים נוספים לחיזוקם של קשרי הידידות היכולים לתרץ געגועים של חבר אל רעהו בשעות שאחרי הלימודים ובימי החופש, ואת הביקורים בביתו, שהיה רבוק לביתה.

המרחק בין המחנה, בו נמצאתי, לבין הכפר (כלומר, העיר, או מרכזה), במקום בו נמצאה, היה בן כעשרים דקות הליכה. לא ידעתי אז כיצד מפרידות עשרים דקות בין שתי זהויות. הבנתי זאת רק כאשר הפכו ביקורי באותה סמטה צרה בכפר להרגל, שגרם לאחיו הקטנים של חברי להפסיק את משחקם ברחוב, לרוץ לעבר הבית ולקרוא לאחיהם שייצא לקראת חברו הפליט.

"החבר הפליט שלך הגיע", אמרו בקול גדול, בלי להיות מודעים כלל לאחרות המונחת באמירה זו. בעיניהם נכנסה אחרות זו לרשימה של תארים אחרים, כמו 'גבוה', 'נמוך', 'לבן' או 'שחור'. בסך הכל עוד נתון במנגנון קבוע של ההווה.

מלה זו היתה בלתי צפויה. מכל מקום, לא במידה כזאת של סנסציוניות ותיאטרליות. תחילה היא אף גרמה להלם מסוים. למרות זאת, תחושות כמו כעס, או רצון להתאיין, פינו, בחלוף הימים, מרחב ממשי לתחושת קנאה שהתלוותה אליהן, ולא פחות מכך יצרו מתח בעורקים.

בשנים שלאחר מכן הבנתי בוודאות כי התשוקה להתאיין, וליתר דיוק הרצון להפוך

ליצור בלתי-נראה, מבטאת תשוקה אינסטינקטיבית יוקדת להתמזג בזהויות האחרים, במיוחד כאשר אלה יציבות, או בעלות זכויות יתר. בנוסף לכך, כל ניסיון לחזק את האחרות, כלומר לקבוע את ההבדלים בין זהויות שונות באורח קיצוני, יהא אשר יהא הגרעין הקבוע אותו תובע הניסיון, לא יצליח להסתיר את שרידיו העצובים והכואבים של הרצון הכושל להתמזג עם צד המיעוט, בין אם הוא אדם בודד או קולקטיב. למרות זאת, כרגע די לומר כי ההמולה שהקימו הילדים ברחוב הפכה לחלק אורגני מסוג מסוים של הרפתקה רגשית: אולי היא תשמע את הקול ותשקיף מבעד לחלון. האמת היא שהביקורים החוזרים הפכו אותה לחדת-שמיעה. בחלוף הימים הוסיפה לגילוי פניה מבעד לחלון את ביקורה הנעים בביתו של קרוב המשפחה. אחרי ככלות הכל, היא בת גילנו, והיא לומדת בכיתה המקבילה לזו שלנו. לאוהבים יש תמיד מספיק תירוצים, ומעט מדי מלים.

משך מגורי במחנה הפליטים היה קצר עד אז ממשך מגורי בכפר הולדתי. את שנות ילדותי ביליתי במקום שאינו מרוחק מאוד מהסמטה ההיא. אינני זוכר שמישהו קיבל על עצמו את העול לתאר אותי כפליט לפני שחציתי את מחסום עשרים הרקות בכיוון הנגדי. אינני זוכר גם שכניסתי לכיתה א' בבית הספר לפליטים, הייתי בן שש, עוררה תחושה של אחרות מספקת. שנאתי את בית הספר בגלל החלב החם בבוקר וכדורי שמן הקיק, אותם הכריחו אותנו לקחת מדי בוקר תחת עינו הבוחנת, ולעתים אף מלאה בעונג סדיסטי, של מורה, אשר נהנה למלא את תפקיד אֶלְחָאכֶם בְּאֶמְרֵי־אֵלֵהָ! ביחס לילדים שהפחד גבר עליהם וקור הבוקר שלט באבריהם.

מסתבר שהזיכרון מסוגל לבחור ולשמר בחילה מתמדת מריח של חלב חם וכדורי שמן קיק. בה במידה מסתבר שהוא מסוגל גם להעלות ממעמקים אירוע שלא ידעתי כי נפל לתוך חור שחור בזיכרון עד שיצא ממנו, אחרי יותר משלושה עשורים. באמצע שנות השישים הלכנו לטיול לימודי, כדי לראות את פלסטין, כמו שאמר המורה. אף שאנו – הילדים שהגיע תורם להיכרות קרובה – נולדנו על אדמה פלסטינית ובתחומיה אנחנו מתגוררים, הנה מלים כמו 'מולדת' הצטמצמו בדמיונו הקולקטיבי ובידע שנשאב מבית הספר ומקשרי הגומלין החברתיים, לכדי מקום שמעבר לתיל, בעוד מקום ההולדת והמגורים הסתפק בהוראת 'הגולה', או 'ארץ המעבר'.

למעשה, הלכנו לאזור אֶלְמֶנְטָאר בעזה. דבר מארועי אותו יום לא קנה שביתה בזיכרון, למעט מראה החיילים ההודים מה-UNEF, פניהם הכהות, טורבניהם הצבעוניים, שפמיהם הארוכים, המזדקרים אל על, וזקניהם העשויים בקפידה. למרות

1. כינויו של הח'ליפה הפאטמי השישי, אלמנצור (996–1021). נודע בחוסר סובלנותו ובעריצותו [הערת המתרגם].

זאת, שינוי שקשה להסבירו באמצע שנות התשעים השיב פרטים נוספים, לגמרי ויזואליים וחושיים, אולי אפילו חושניים, פרטים שסילקו את ההודים מחזית התמונה, והסיגו אותם אל הרקע האפל שלה.

התבוננתי בגבעות החול ובמראה הכמעט פסטורלי מבעד לחלון המכונית, אחרי חציית מחסום ארוז בדרך מעזה לרמאללה, כאשר ראיתי דחפור הורס תלולית חול כדי לשטח אותה לקרקע. בן רגע, אולי לא יותר משנייה אחת, התגלתה פעולתו של הדחפור כסוג של אלימות מכוונת נגדי אישית. הרגשה משונה עלתה בי, צורך להגן על הגבעה הטבעית מפני קלון הסילוק. כאשר התעוררתי משוטטות הפתע, תקפה אותי מידה מסוימת של בושה ומבוכה. בושה – על כי איני יכול להגן על הגבעה, ומבוכה משום שהכאב הקיומי משבש את כל העובדות המדיניות.

פלסטין הפרטית והאישית שלי היתה, ועודנה, בלתי מושגת. אי אפשר להשיגה, כיוון שהיא נמצאת תמיד במקום אחר, והוא איננו מקום מגורים או הולדת. למרות שבחלוף הימים הפכה פלסטין רק לרעיון, הרי היכולת להציף בנפש תחושות מנוגדות של הרגל ואובדן, יכולת הטמונה בעצם ההתקרבות למקומות שמילאו את הרמיון בשלב מוקדם של החיים, ממשיכה להתקיים.

אולי היתה זו הגבעה שזעקה אלי לעזרה. אולי דימיננטי שעשתה כך, גבעה זו מבין הגבעות, ופרטי המראה הכמרפסטורלי שהקסימו אותנו, הילדים, בטיול ההיכרות הלימודי, ביום הרחוק ההוא. כאשר שכנו תחושות ההרגל והאובדן, כמו אפר צונח לקרקע, חזרו הפרטים הקטנים – הדרך לאלמנטאר, הפזמונים, ההבטחות שהבטחנו, הרצאתו של המורה – נזכרתי אפילו בקטטה עם הילדים שאמרו לנו לפני כן כי הם יכולים לקבל כסף וממתקים מחיילי UNEF אם רק יבקשו מהם בשפה שהם מבינים: *Give me one Piaster, please*.

2.

עברנו לחיות במחנה כאשר השתלט על אבי הרצון לחיות בין קרובי הפליטים. ייתכן שאינני יכול לאמור את הקף השינויים הפנימיים, הרגשיים והנפשיים, שעברו על חיינו בזכות אותו מאורע; אולי הדיבור על השינויים החיצוניים שאיפיינו את התנהגותו אחרי המעבר יוכל לסייע להבהיר את מניעיו הפרטיים.

מרגע שעברנו למחנה הפליטים – אינני זוכר כעת את מספר הבית, אבל היה זה בבוקר G, לפי החלוקה הנהוגה בימים ההם במחנה – ההיגוי הפלאחי של אבי הפך ליותר ויותר מובהק, עד כדי חשד שיש בו מידה מסוימת של הגזמה. גם התלהבותו הברורה ליצור קשרים עם השכנים המבוגרים, לבקר אצלם, להזמין אותם לבקר אצלנו

ולבלות זמן ארוך במחיצתם, היתה שונה לגמרי ממנהגי הדור אליו השתייך – טרם מלאו לו שלוש-יחמש שנים – וגם שונה לגמרי מסוג החברים הוותיקים שהורגלנו לראות בביתנו.

גם אם היו לאבי סיבות ברורות לאהוב את המחנה, סיבותי לשנוא את המחנה לא היו פחות ברורות. אף שהטיעונים, באמצעותם חיזקתי את מחאתי נגד המעבר, נכשלו בסופו של דבר, איני יכול להסתיר תחושה עיקשת כי הם היו נכונים, גם כעבור ארבעה עשורים. התמקדתי בעובדות כמו קיומה של ספריה ליד הבית, והקושי להיפרד מהחברים וליצור חברויות חדשות.

כך או כך, שנים ספורות אחרי מחאתי הכושלת מצאתי נימוקים נוספים שהעניקו להסתייגותי האישית משנה תוקף, שקשה להקל בו ראש. בחודשים אחרי נפילתנו תחת הכיבוש הישראלי בשנת 1967, התקרבתי למרקסיוזם באמצעות ספר, שהיה אמור להזהיר את בני האדם מפניו. אני עוד זוכר את שם הספר ואת עטיפתו השחורה: 'המילון הקומוניסטי', שיצא בבית הוצאה בכיירות. לאחר מכן התברר כי הוצאתו לאור מומנה בידי ה-CIA.

הספר שתורגם מאנגלית, היה למעשה ניתוח ביקורתי של המינוח והמושגים המרקסיסטיים, כגון 'מעמד הפועלים', 'בעלות ההמונים על אמצעי הייצור', 'המאבק המעמדי' וכיוצא באלה. כותביו ביקשו לחשוף את ההיבטים השליליים והגזלניים של המונחים והמושגים המאפשרים למרקסיסטים להונות את האיש הפשוט. למזלי, הם לא הצליחו לחשוף את ההיבטים הגזלניים הללו, לפחות בכל הנוגע אלי. למזלי, החלטתי גם להצטרף לרשימה הארוכה והבלתי-נראית של האנשים הפשוטים עוד לפני שהגעתי לעמודים האחרונים של הספר.

העיקר, הקריאה המרובה, בעיקר בפרסומים הרוסיים של בית ההוצאה 'דאר אלתקם' – כלומר, בקטעים נבחרים מכתביהם של אבות המרקסיוזם וסיפורים סובייטיים – יצרה אצלי, כמו אצל אנשים אחרים בזמנים ובמקומות שונים בעולם, אשליה של רכישת ידע מרקסיסטי בהקף המאפשר להתייחס לתופעות חברתיות ופוליטיות במידה ברורה ומפורשת של אינטימיות.

בהקשר זה, הביטוי 'פליט' עבר לחזית מחשבתי כבעיה תיאורטית. כלל הפליטים אינם מהווים מעמד חברתי שאפשר לשוחח עליו בהסתמך על קורפוס מוכן של ידע ואבחנות, כשם שמדברים על הבורגנות או על מעמד הפועלים, למשל. את העניין, במובנו התיאורטי כמובן, החמירה החשדנות של המרקסיוזם האורתודוקסי כלפי הפלאחים, והעובדה שהרוב הגדול של הפליטים באו מהכפרים ומהמגזר החקלאי.

לא עבר זמן רב עד שסוגיית הפליטים הפכה מבעיה תיאורטית לבעיה מעשית. אחרי סיום הבחינות של בית הספר התיכון הכללי, היה עלינו לבדוק את האפשרות

לקבל מלגה ללימודים במדינות הגוש הסוציאליסטי. עניין זה דרש מילוי של יותר מטופס בקשה אחד, ולכתוב יותר מטופס אחד של קורות חיים. אין ספק, כתיבת קורות חיים בידי אדם שטרם עבר את שנתו השמונה־עשרה נראית כעת כמו רעיון מטופש, אבל אז היתה לה חשיבות רבה, כיוון שהאנשים אותם פגשנו אמרו לנו שאם בקורות החיים מופיע דבר המצביע על מוצא ממשפחת פועלים, גדלים סיכויי ההתקבלות. מטבע הדברים, החקלאות נחשבה שנייה בחשיבותה אחרי מוצא פועלי. בעניין זה נתקלתי בבעיה סבוכה – קושי למצוא שריד מינימלי לשורשים פועליים בהיסטוריה המשפחתית, שלא לדבר על הקושי הטמון בתיאור משפחת פליטים שאיבדה את המפרנס שלה, כלומר האב, אשר השתייך לזעיר־בורגנות מתוקף עבודתו כמורה. הצלחתי אמנם להיחלץ ממכשלה זו, אחרי שקיבלתי עצה "תיאורטית" מחבר מכובד, שעיקרה להסתפח למשפחת פליטים ממוצא פלאחי. ואולם, לא זכיתי במלגת הלימודים המיוחלת. הנחמה היתה שגם אף אחד מעמיתי לא זכה בה, לרבות אלה שהיו בעלי שורשים פועליים מובהקים.

למרות זאת, הבעיה למצוא ייצוג שלא יסכול מפגם תיאורטי בנוגע לזהותו של הפליט לא היתה בעיה יסודית או מכרעת בכל הנוגע לרגע מסוים, בסוף שנות השישים וראשית שנות השבעים, תקופה שהיתה רגע מכריע בגיבושה של זהות פלסטינית בעלת גילויים קיומיים, פוליטיים ותרבותיים, אשר הפכו את הסכסוך לדרך טיהורו של הפלסטיני מהשפלת הפליטות. מבחינה זאת, היא פגשה בתחושה מתמדת את קיומה של המולדת מאחורי חוטי התיל, תוך הענקת התואר 'זמני' למקום ההולדת והמגורים, שבמקרים רבים ובמקומות שונים, לרבות בפלסטין עצמה, היה מחנה פליטים.

בהקשר זה, עודני זוכר ש'קול פלסטין' מקהיר הירבה להשמיע בסוף שנות השישים שיר שדיבר על הצורך לקרוע את פנקסי המנות, כלומר, פנקסי המזון שאונר"א הנפיק כדי לספק לפליטים מוצרי מזון בתחילת כל חודש. על אותה קריאה עצמה חזרה הספרות הפלסטינית בווריאציות שונות מאז סוף שנות השישים בצורה רצינית וסוגסטיבית יותר. אין ספק שיצירות כגון 'אם סעד' מאת ע'סאן כנפאני, ו'משתוקק אל פלסטין' (عاشق من فلسطين) מאת מחמוד דרויש, הותירו רושם מתמיד ומוחלט על העצמי, או על מה שהעצמי צריך להיות, בקרב יותר מדור אחד של פלסטינים.

אחרי כל אותן שנים אפשר לתאר מחדש את הרגע המכונן ההוא, שהיתה לו, במקרים רבים, השפעה מכרעת ומוחלטת על שתי הזהויות של הפלסטינים – האישית והקולקטיבית. שכן, ניתן לומר, למשל, כי הוא נתן ליחידים ולקולקטיב אמונה חדשה וחסרת בסיס באפשרות לברוא מחדש את העצמי, ולקיים את הפעולות הדרושות של הנדסת זהות זו, היינו, לקיים בחירה והרחקה באופן רצוני ותכליתי לחלוטין.

מבחינה זו, המפעל הקולקטיבי היה בגדר מפעל של הפרט, שכן באותן שנים אנשים רבים מספור, ואני בתוכם, נתקלו בקושי למצוא תוחלת אישית פרטית מחוץ למסגרת המפעל הקולקטיבי הכללי. כתוצאה מכך, ההתגייסות לפוליטיקה הפלסטינית, ומאוחר יותר ההצטרפות לשורות אש"ף, היו גולת הכותרת הטבעית של זהותם כפלסטינים.

3.

פעמים רבות אנשים מתייחסים לזהותם כאל נתון קבוע. ברם, העניין איננו תמיד כך, במיוחד בצל תנאים המתאפיינים בדינמיות חברתית ופוליטית. במובן זה, אני יכול לחשוב על רגע מסוים, לגמרי אישי, שבו נעשתה הנדסת זהות בתנאי כפייה, דבר שהעניק לאותו רגע משמעות מכווננת הודות למטען הרגשי והסמלי שהוא הכיל. בשנת 1969, שנתיים אחרי הכיבוש, נכנסתי לכלא. מה שמעניין אותי כעת בהתנסות הזאת בא לידי ביטוי באירוע שהתרחש מספר דקות אחרי שהגעתי לשם, כאשר הקצין האחראי התחיל לכתוב את פרטי האסיר החדש, ושאל אותי בערבית קלוקלת: "מאיפה אתה?"

עניתי לפי תומי: "אני פלסטיני", ועוד לפני שגמרתי לבטא את ההברה האחרונה, הוא סטר לי בחוזקה וצעק בכעס: "אין דבר כזה פלסטיני! אין פלסטיני!" לא ידעתי אז, כשם שאיני יודע עד היום, מה הרגיו אותו בצורה כה מפתיעה, משום שלא היתה שום התגרות בתשובה שלי. זו היתה יותר פליטת פה מאשר תשובה מחושבת היטב. הסטירה היתה כל-כך חזקה עד שהבנתי למה אומרים שרואים כוכבים, אבל התרחותו המפתיעה האצילה על תשובתי הפשוטה מידת חשיבות שלא הכרתי עד אז.

ייתכן שחווית הכלא, על עינויי הגוף והנפש שהיא כללה, במובן המילולי של הביטוי, משתייכת לדרגה גבוהה של מבחני זהות ובריאת הזהות מחדש, או כינון הזהות על יסודות חדשים, רצוניים, שכן אינני יכול להתייחס לחוויה זו כאל ארוע חולף, מבחינה מעשית ורגשית גם יחד. היא דומה יותר לטקסי המעבר במיתולוגיה מאשר למזל רע המוביל אדם אל הכלא. (אני חושב כאן, כמובן, על הפרשנות שנתן ג'וזף קמפבל לשלבים שעובר הגיבור במיתוסים היווניים הקדומים). בה במידה, האפשרות לסבול ולהבליג על דברים נתעבים, שהזהות, כמעט יצירה אישית, מתקוממת נגדם, הם טקס הטבלה מתמשך.

מבחינה זו מחנה הפליטים כבר לא היה מנוף או בית לזהות. פלסטין הממשית, היומיומית, המוחשית, שהכיבוש הפכה ליחידה גיאוגרפית אחת, הפכה לבית הזהות ולמקום מגוריה. למרות זאת, הזהות היתה נתונה במאבק יומיומי עם הכיבוש. הודות

לשליטתם של הכובשים על תכניות הלימודים, העניינים האזרחיים ודרישות הנסיעה לחו"ל, הם הצליחו לפעמים לנצח בסככים דמיוניים ולהשיג הישגים סמליים שעיקרם – להתייחס אלינו כאל אנשים חסרי זהות מוגדרת.

יש עדיין ברשותי רישיון מעבר, *Laissez passer* ירוק שקיבלתי משלטונות הכיבוש בראשית שנות השבעים, כדי לנסוע לחו"ל. מישוה כתב בכתב יד בצרפתית, מול המלה 'אזרחות': "בלתי מוגדרת".

לעומת זאת, כאשר שבתי לעזה בשנת 1994, אחרי היעדרות של למעלה משני עשורים, גם כן בעזרת אישור מעבר, שהונפק במהירות עליידי שלטונות תוניסיה, כתבו מול סעיף האזרחות, באותיות שחורות נטויות: "פלסטינית", וחזרו על אותה מלה עצמה מול סעיף הכתובת. בסעיף המקצוע כתבו: אין. האישור היה בתוקף לחודש בלבד, למן ה-19 באוגוסט 1994 ועד ל-18 בספטמבר 1994, וכוחו היה יפה רק לנסיעה לקהיר. המלה 'קהיר' היתה כתובה בערבית וצרפתית, וכך גם השם, אבל יתר הפרטים נכתבו בשפה הערבית.

במידה שהרבר נוגע לזהות, ניתן לתמצת חוויה בת למעלה משני עשורים במדינות ערביות שונות ובשורות אש"ף כתנועה בין שני האישורים הללו, לא רק במובן המטאפורי, אלא גם הקונקרטי. אם יש כאן סיכום מסוים, המקשר בין שני העברים המנוגדים, הרי הוא בא לידי ביטוי בעובדה שהזהות איננה רק יצירה אישית, אלא שהיא גם מה שהאחרים רואים, או רוצים, במיוחד אם יש בידיהם שלטון המקנה להם מונופול על ההכרה החוקית בזהות, אם יש להם אינטרס לבחור את אחד מהיבטיה על פני האחרים, ועל אחת כמה וכמה – לאמץ עמדות מהותניות הפותחות פתח לגזענות, ובמקרים מסוימים אף חוקים כאלה.

אם דברים כגון אימוץ עמדה מהותנית מצד שלטונות הכיבוש וניסיונם להשיג מונופול על ההכרה החוקית בזהותם של הפלסטינים הם כמעט מובנים מאליהם, הרי אימוץ עמדות דומות מצד המדינות בעולם הערבי היה הפתעה בלתי צפויה במקרה הטוב.

ההפתעה היא החלה יום אחד באמצע שנות השבעים, כאשר הגעתי עם שניים מעמיתי לשדה התעופה בקהיר כדי להיכנס לאוניברסיטה. איברנו כבר את התקווה להשיג מלגת לימודים במדינות הסוציאליסטיות, ועם זאת התקבלנו לאוניברסיטאות במצרים, שנה אחרי שקיבלנו את תעודת הבגרות. הגענו לקהיר דרך עמאן, אליה נכנסנו באמצעות אישור מעבר שהנפיק גוף מקומי ברצועת עזה, גוף שעמד בקשרים מיוחדים עם ירדן. בנוסף לכך, היה לנו אישור יציאה מטעם רשויות הכיבוש, לפיו אין לנו זכות לשוב אל השטחים הכבושים בטרם יעברו שישה חודשים, וזכות השיבה תאבד לנו אם היעדרותנו תעלה על שנה אחת, מבלי שחידשנו את האישור.

הגענו לשדה התעופה עם מסמך ובו שמותינו, תמונותינו וחותמת של שגרירות מצרים בעמאן. מיד שמו אותנו באגף מרוחק, שם בילינו למעלה משש שעות תמימות. לאחר מכן יצאנו משדה התעופה, אחרי הליכים שנמשכו פחות מרבע שעה.

אף שהיחסים עם השכנים, האנשים ברחוב והעמיתים באוניברסיטה היו מבוססים על רגשות כנים והדדיים, שלטונות המדינה לא התייחסו אל הסטודנטים רק כאל זרים ונוכרים, אלא הוסיפו גם מידה ניכרת של חשדנות. בהקשר זה אני זוכר שמודיע בשם אַלְג'וּהַרִי נמצא כמעט תמיד בהתאחדות הכללית של הסטודנטים הפלסטינים. שמענו סיפורים על יכולתו האגדית כמעט להכיר את כל הסטודנטים הפלסטינים בשמם, פרצופם, כתובתם ונטייתיהם הפוליטיות.

ברור שאלג'והרי לא היה הכלי המודיעיני היחיד בירי המדינה, שכן גם בין הסטודנטים הפלסטינים עצמם היה מי שמילא את התפקיד הזה בהתלהבות יתרה. אפילו בין עובדי לשכת אש"ף ובהתאחדות הסטודנטים הפלסטינים לא היה קשה למצוא אדם אחד, או יותר, שעברו ממש בשביל מנגנוני הביטחון.

בצילו של מצב כזה, לא היה קשה לגלות את האמת, שאני, וכמוני אלפי סטודנטים אחרים, לא נהנה מהגנת החוק, או מזכויות אזרח מינמליות, או לפחות מהגנה וזכויות, מהן נהנים הסטודנטים הזרים מהארצות האחרות, ששגרירותיהם יכולות להתערב אם יש צורך בכך.

למרכה הצער, אחרי ביקורו של סאדאת בירושלים, בשנת 1977, לא עבר זמן רב עד שהאמת הזאת נודעה לנו הלכה למעשה, במישרין ובאופן מכאיב. בחודש נובמבר באותה שנה עצרו שלטונות מצרים מאות סטודנטים פלסטינים וגירשו אותם מן הארץ אחרי תקופות מעצר שונות, בלי להגיש כתב אישום, בלי משפט, ובמקרים רבים אף ללא חקירה.

הייתי אחד מהם. הייתי גם אחד מאלה שגורשו ללא אישום או משפט. ואולם, גרוע מכך, וגרוע אף מהתחושה שהגנת החוק אבדה לנו, היה גירושנו לעיראק, לאמור, נשללה מאיתנו, למעשה, זכות השיבה לארצנו.

בעניין זה זכורני כי החוקר, בדרגת מלאזם², שהיה טיפס ולחוץ במיוחד, התעניין יותר באופן בו ישבתי על הכיסא מולו, בכך ששילכתי רגל על רגל, מאשר בהצגת שאלות שמצדיקות מעצר של פלוני והרחקתו מהארץ, ובבחינת המשמעות של מעשה כזה, המאיים על עתידו האישי של אדם ועלול לחסל את זכות השיבה שלו למולדתו. מכל מקום, בואי לעיראק חשף עוד עובדה: נוסף על כך שלא נהנינו מהגנת החוק או מזכויות אזרח בעולם הערבי, גם השגת זכויות מסוימות, כמו מגורים במעונות

2. דרגה המקבילה לסגן או לפקד [הערת המתרגם].

סטודנטים, או קבלת מלגה ללימודים, היתה מותנית בהתחנפות למפלגה השלטת ולפעולה בשירותה. דברים אלה נתפשו כמגונים וכבלתי ניתנים להגשמה בעיני כל המגורשים. רובם הגדול הגיע לביירות, בסופו של דבר, הודות לאותה מדיניות.

.4

ביירות היתה המקלט הטבעי לאנשים כמונו, אנשים בתחילת חייהם, שנפלו לחלל הערבי השחור בכל סתמיותו, השקר שבו והפררוקסים שהוא כלל, וביקשו לצאת ממנו אל שלילתו, אל התחליף האפשרי שלו. מה גם שהכניסה לביירות דרך שדה התעופה או דרך הגבול לא היתה קשה, אם התקיימו הקשרים המתאימים.

אין ספק של'רפובליקת אלפאכהאני', כלומר לאזור שהיה נתון להשפעת אש"ף ובעלי בריתו הלכנוניים במערב ביירות, היה קסם מיוחד בעיני פליטים, גולים ומגורשים רבים מספור בעולם הערבי. הדיבור המטאפורי על ביירות כחומה אחרונה לא היה עניין נדיר, ובכל הנוגע לפלסטינים, קסם זה התוסף לרגשות מיוחדים שרמזו כי הזהות הגיעה במקום זה לשלמות ולמלאות שלא היו להן תקדים.

ביומי הראשון בביירות, אדם שלא הכרתי רצה ללכת לחנות לקנות סיגריות ואוכל. הוצאתי כסף כדי שיקנה לי קופסת סיגריות, ואולם הוא סירב לקבל את הכסף, ואמר: כספה של המהפכה – למהפכנים. ימים ספורים אחר כך כבר עבדתי כעורך בשבועון. גיליתי בתוכי נטייה למחוק את המלה ערבי כל אימת שנכתבה כתואר לפלסטיני (כאשר נכתב, למשל, 'העם הערבי הפלסטיני').

כעת אני סבור שהקפה המופלא של התחושה המדומה בדבר מלאותה של הזהות ושלמותה כרוך היה בעיקר בחיים בביירות, והוא נפגם באורח גובר והולך אחרי היציאה מביירות, כאשר פרצו לתוכו גורמים חדשים, כמו ניסיון החיים בגלות. ביירות לא היתה בשבילי גלות, ואילו תוניסיה – כן.

נרמה שהעובדה הזאת מסבירה מדוע הלכתי יום אחד בסוף שנת 1986 למשרד של נציג האו"ם לענייני פליטים בתוניסיה, ברחוב באב בנאת 61, כפי שרשום בתעודה אותה אני רואה למולי כעת, כדי להשיג מסמך המעיד על כך שאני פליט ממוצא פלסטיני. אכן השגתי את המסמך הזה אחרי שהגשתי רישומים כמו תעודת הלידה המקורית ומידע על מקום המפלט של הורי ועל כפריהם המקוריים. נשטפתי שמחה, כאשר גיליתי שהמידע הזה מתועד ברישומים הנוגעים לפליטים הפלסטינים באו"ם. אף שלא היתה שום תועלת מעשית בהשגת המסמכים הללו, ניסיתי אחר כך להשיג בהצלחה כרטיס רישום מיוחד – UNRWA Registration Card מס' 27503415, אותו שמרתי מאז.

למרות זאת, הלהיטות האישית אחר הפליטות כוהות בעלת משמעויות רומנטיות ותרבותיות, הקשורות בחיים בגלות יותר משהן קשורות לגעגועים למחנה הפליטים, הגיעה לסוף דרכה בשנת 1994, עם הקמת הרשות הפלסטינית ושיבתי למולדת, בין אלפי שבים אחרים.

לא חזרתי בזהות של פליט, אלא בזהות של אזרח, זהות שהיא תוצר של הגעגועים אשר יצרה הגלות, עוד לפני שהיתה תוצאה טבעית של החיים במולדת. בימים הראשונים אחרי השיבה שררה בי תחושה מדהימה ומוחלטת של חירות, שלא חשתי בה בשום מקום אחר בעולם הערבי, למעט בזמן שהותי בכיירות.

במולדת לא אירדש לחדש את אשרת השהייה שלי באופן תקופתי. שהותי בה תהיה טבעית, שהות במקום טבעי. אני פלסטיני ואני חי בפלסטין. לא אסע לשום מקום. באחורי הראש יש תחושה שלא אוכל לשוב למקום מגורי, שלא אפחד מהמחר, שבזמן שאכתוב, לא אצטרך לצנזר את עצמי מפני משטר כלשהו, כיוון שהזמן עשוי להוביל אותי אליו בכפייה, אם הדרכים ייסגרו בפני, או אפילו אם אנחת במטוס בשדה התעופה שלו.

אכתוב וזכרונות בהם אקרא ררור למחשבותי ולתחושותי, מבלי לחשוש שמא יפלו בידי המודיעין בארץ מגורי או בעת מעבר ממקום אחד לאחר. דברים רבים ישתנו: קשרי הרגש שלי, רהיטי ביתי, הספרים שיחיו איתי שנים ארוכות. אפילו יחסי עם עצמי ישתנו. לא אצטרך להכין את הנפש לצפות לגרוע מכל, כאילו אני מצוי במצב חירום קיומי נצחי.

אף על פי כן, תחושת החירות המדהימה והמוחלטת לא נמשכה זמן רב. את מקומה תפסה תחושה של אובדן חירות מוחלט וחסר תקדים, גם בקנה מידה של הגולה הערבית, לצד אכזבה גוברת שנוצרה עקב תנאים חדשים ובלתי צפויים.

התחושה המוחלטת של אובדן החירות היתה תוצאה של נתינות לארבעה משטרים ברומנית. לא תמיד אפשר היה להישמר מפניהם, בין אם היה מדובר בחופש תנועה, בהגנת החוק, או בחופש הביטוי. זהו מצב יחיד במינו בעולם, כיוון שברוב המקומות האחרים אדם הוא נתין של משטר אחד. אבל על הפלסטיני נכפית נתינות לארבעה משטרים: המשטר המצרי, המשטר הירדני, משטר הכיבוש הישראלי, ומשטר הרשות הפלסטינית.

הואיל ונסיעות מייצרות מצב קיצוני של מבחן זהות ובריקות הערכויות האמיתיות, הרי די בנסיעה אחת כדי לגלות כיצד מקדם החוק את פניהם של הפלסטינים בגדה המערבית וברצועת עזה. בידי הרשות הפלסטינית אין די כוח כדי לפרוש הגנה חוקית על אזרחיה, או לעזור להם בעת שהם נמצאים במעברי הגבול, עליהם שולטים הישראלים. בה בעת, לרשות אין רצון או עניין מספק להפוך את היחס שמקבלים אזרחיה

בצד הירדני ובצד המצרי של מעברי הגבול לסוגיה ראויה לבחינה בקשריה המדיניים והדיפלומטיים עם שתי המדינות הללו, ולו גם במישור הרטורי והסמלי.

מעל לכל, פעמים רבות גוזלת הנסיעה לחו"ל שעות מפרכות של נסיעה בדרכי עפר בגדה המערבית לפני שמגיעים לגשר, שלא לדבר על עלויות עתק שאינן בהישג ידם של אנשים רבים. מתוך שלושה מיליון בני אדם בגדה המערבית וברצועת עזה, אולי מאה אנשים בעלי משרות בכירות במנגנונים הפוליטיים והביטחוניים של הרשות הפלסטינית נוסעים בתדירות הרומה לזה שבה נוסעים מיליוני בני-אדם בעולם, לאמור, בפחות תלאות כמוכן החומרי והמוראלי, ובפחות זמן המכובזו באולמות המתנה במעברי הגבול ובשדות התעופה.

למרות זאת, קשה לומר שההיבטים שצוינו כאן ממצים את כל המובנים הסוריאליסטיים של חוויית הנסיעה. העובדה שנולדתי בעזה נדמית, בעיני השלטונות הירדניים, לחותם גנטי טבוע ובלתי ניתן לשינוי, גם אם מקום מגורי הוחלף מעזה לרמאללה באופן לגיטימי וחוקי, בהסכמת שלטונות הכיבוש ששינו את מקום מגורי בתעודת הזהות החדשה, ובאישור הרשות הפלסטינית שרשמה את כתובתי החדשה על גבי הדרכון.

מעבר לכל הדברים שנאמרו כאן, לשלטונות הכיבוש יש מונופול מוחלט על התנועה ועל כל מה שקשור לתחבורה. יש להם מונופול גם על הזמן, רכוש פרטי שהם יכולים לנהוג בו כאוות נפשם. כידוע, גזילת זמן היא גילוי נוסף של שלילת החירות. במקרים רבים הזמן, כמו כל דבר אחר, הוא מועמד ראוי לכיזוי צפוי, תמידי ויצירתי.

בנוסף לכל זאת, בנוסף לחליצת הנעליים, להורדת החגורה, למעבר דרך גלאי מתכות, השוטרת מניחה את דרכונך במגירת עץ כדי שאדם שרואה אותך, ואתה אינך רואה אותו, יעיין בו. פעמים רבות היא מבקשת ממך להישיר מבט אל החלון (השליטה הבלתי נראית, המגולמת באדם הרואה אותך ואתה אינך רואה אותו, היא סמל שאפשר להשתמש בו כדי לנתח את כל החיים הפלסטיניים תחת הכיבוש, מאז הקמת הרשות הפלסטינית ועד היום). לא רק שהיא מוכיחה את כוחה היצירתי של ישראל, אלא היא גם מוכיחה את כישרונם של הנושאים והנותנים מהצד הפלסטיני לרמות את עצמם). יתר על כן, השוטרת מבקשת ממך להמתין. אפשר שתמתין בין שעה לשש שעות. בסוף הם עשויים להחזיר לך את הדרכון בלי להסביר כלל מה גרם להם לעכב אותך משך כל הזמן הזה. מישהו אולי יחקור אותך במשך חצי שעה בערבית, שאף ערבי אינו מדבר, ובהתנהלות הרומה לזאת שאתה מוצא בסיפור דימוני על האוריינט, אולי, ואולי קפקא, אבל קפקא הוליוודי.

שינויים שיש בהם משום קומדיה שחורה. זהות שהיתה מלאה יום אחר, צעירה ופורצת, מתמצה כעת בכיטויים הצרים מכדי להכיל אותה, כשם שהסבל, שבעבר הורה

על מצב מתמשך של הִטְבָּלָה, נראה כעת סתמי, חסר תוחלת.
האם זו תבוסה סופית, אחרונה?
אינני יכול לקבל זאת. אבל אני מסכים לבטא את מבוכתי, ואת חרדת הזהות.

רמאללה, אפריל 2005
מערכת גיא רוך-גלבוץ